

MŰFORDÍTÁS

===== ÉS MÁSA =====

EXTRÉM SPORTOK

Írások KAPPANYOS ANDRÁS 60. születésnapjára

Szerkesztette
FÖLDES GYÖRGYI
MAJOR ÁGNES
SZÉNÁSI ZOLTÁN

Reciti
Budapest
2022

A kötet megjelenését
a Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Irodalomtudományi Intézete támogatta

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
Irodalomtudományi
Intézet

A borítón felhasznált grafikát
SZABICS ÁGNES készítette

Könyvünk a Creative Commons *Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább!* 2.5
Magyarország Licenc (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.

A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

ISBN 978 615 6255 41 9

Kiadja a Reciti,
BTK Irodalomtudományi Intézet, ELKH
1118 Budapest, Ménesi út 11–13.
www.reciti.hu
Korrektúra: Sarankó Márta
Tördelés, borító: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötészet: Fellini Kft.

Tartalom

Előszó	9
Tánc az élen	
MARKÓ VERONIKA Marinetti, Szabó Dezső és az Eötvös Könyvtár	13
BALÁZS IMRE JÓZSEF Integráció és szubverzió. Román és magyar freudomarxizmus- értelmezések a harmincas években	21
FÖLDES GYÖRGYI Emberiségdrámák feminizált kivitelben. Avantgárd nőírók Faust-drámái	31
K. HORVÁTH ZSOLT Szerb-átültetés Petri-csészében. Értelemgondozás és önmitológia a <i>Gesta Petriorumban</i>	41
Hová tűnt a 20. század?	
BOKA LÁSZLÓ Homogenizáció, diametrális ellentétek vagy árnyalt „szellemi térképvázlat”	53
RÁKAI ORSOLYA Albatrosz, sirály, pacsirta. A diszsonancia mint a modernség poétikai eszköze Ady költészetében	73
GINTLI TIBOR Az ifjú Babits férfi Vörösmartyja	81
KARAFIÁTH JUDIT Lappangó kéziratok. Epizódok a Proust-kiadások történetéből	89

SZABÓ FERENC JÁNOS Változatok egy kutyára	97
BUCSICS KATALIN Ifjúkori önarckép. Kosztolányi Dezső és Ijas Miklós	105
VIKÁRIUS LÁSZLÓ James Joyce, az élet jelenségeinek gyűjtője. Az irodalmi alkotás egyik sajátos munkamódszere egy Bartók-kutató szemével	113
FAZEKAS CSABA Prohászka Ottokár és a Petőfi-centenárium 1923-ban	121
TÜSKÉS GÁBOR Világirodalom, irodalomtudomány és összehasonlító irodalomtörténet Zolnai Béla koncepciójában	135
REICHERT GÁBOR Adalékok Berkesi András „írói” pályakezdéséhez	159
KISS NOÉMI Halál, maszk, fotográfia. A portréfotográfia jelentősége az emlékezetben	167
VISY BEATRIX „Ő jött, kit úgy szerettek.” Alászállás, visszapillantás, szóra bírás az Eurüdiké-mítosz kapcsán	177
NAGY CSILLA Piroska és a Barnamedve. Szerep, megszólalás, mintázat Carol Ann Duffy és Németh Zoltán verseiben	185
WIRÁGH ANDRÁS Metaírodalom	193
Bajuszbögre, lefordítatlan	
FARKAS ZSOLT A fordíthatóságról. Álláspont, diskurzív stílus és komplexitásszint összefüggései a Sapir–Whorf-hipotézis értékelésében	203
FARAGÓ KORNÉLIA „A fordításban szabadság van”. Variációk a közelítés témájára	223

NEMES-JAKAB ÉVA Rámpa a sövényhez. Expedíció az Északi-sark könnyen érthető irodalom felfedezésére	231
SASVÁRI ANNA A globális kultúrképzet-jelenség meghatározó szerepe a gyermekirodalmi fordításokban	239
MÁTYUS NORBERT Illusztrációk egy kiállításhoz? Gárdonyi Géza <i>Pokol</i> -fordítása	249
SZOLLÁTH DÁVID Heteroglosszia és fordíthatóság Joyce <i>Ulysses</i> ének <i>Kirké</i> -fejezetében	259
PETHŐ JÓZSEF „Was übersetzbar ist und was nicht”. Néhány fordításstiliztikai szempont	269
MAJOR ÁGNES A műfordítás mint stílusgyakorlat, avagy Babits Mihály modora	279
SZÉNÁSI ZOLTÁN Az <i>Énekek éneke</i> vajon saját ének-e? Kísérlet egy Babits-mű státuszának meghatározására	287
KÁLI ANITA From the puszta. Móricz Zsigmond és angol nyelvű fordításai	295
BARNA LÁSZLÓ A boszorkánymester Tük(ö)re. Gottfried Keller <i>Spiegel, das Kätzchen</i> című novellája Szabó Lőrinc fordításában	305
BENDA MIHÁLY Tisztább értelmet adni a törzs szavainak. Mallarmé <i>Tombeau</i> <i>d'Edgar Poe</i> című versének három magyar fordításáról	313
SOHÁR ANIKÓ Ha nincs „nagy Originál”. Egy szokatlan fordításesemény ürügyén	323
KISS GÁBOR ZOLTÁN Hazug kutyák, grúzok vagy rómaiak. A világépítés és a nyelv korlátai China Miéville <i>Embassytown</i> jában	331

TOLDI ÉVA A transznyelvűség kihívásai. Domonkos István <i>Kormányeltörésben</i> című versének fordításairól	337
BABOS ORSOLYA Fordítási problémák a spekulatív fikció területén	345
MARKO ČUDIĆ A fordítás(tudomány) humora és méltósága. A hatvanéves Kappanyos András köszöntése	353
Kétséges egység	
SZÖRÉNYI LÁSZLÓ Ars photographica, avagy egy olyan neolatin–angol–magyar krimi, amely bizonyos tekintetben hasonlít a <i>Fotó Háber</i> című filmre	357
PORKOLÁB TIBOR „Adieu, génie!” Petőfi <i>Úti levelei a Honderűben</i>	365
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN Arany János és Angyal Bandi	373
FEKETE NORBERT Hölgyjutalom. Az Akadémia tudománynépszerűsítést szolgáló pályadíjának története	385
ANGYALOSI GERGELY Daimón	397
DECZKI SAROLTA A tárgyak furcsa élete	401
SARANKÓ MÁRTA Kanyarodás(s)nap(p)	407
HÓDolat	
Egyezzünk ki döntetlenben, avagy egy költői verseny dokumentumai	413
Tabula gratulatoria	419

VIKÁRIUS LÁSZLÓ

James Joyce, az élet jelenségeinek gyűjtője

Az irodalmi alkotás egyik sajátos munkamódszere
egy Bartók-kutató szemével

Festészet és zene között minden hasonlat sántítit kissé. Az igazi parasztzene és a műzene kapcsolatát illetően mégis párhuzamot mutathatnánk ki a két művészetben: a parasztzene ugyanazt nyújthatja a zenei alkotásnak, amit a természet tárgyai jelentenek a festészetnek. A magasabb műzene szempontjából az igazi népzene éppen úgy természeti tüneménynek tekinthető, mint a tárgyak látható tulajdonságai a képzőművészet szemszögéből. És hogy a zeneszerzés és a költészet közötti párhuzamra is utaljunk: a parasztzene szerepe a zenei alkotásban hasonló ahhoz, amit az élet jelenségei játszanak a költői alkotásban.

(Bartók, 1920)¹

Joyce egyik fényképén gitárral kezében látható.² Ismert zene iránti szenvedélyes érdeklődése. Nem véletlenül játszik szerepet az ír főváros szalonkultúrájának részeként a polgári zeneélet jelenete a *Dublini emberek* (*Dubliners*) utolsó, *The Dead* című novellájában. Az sem véletlen, hogy az *Ulysses* középpontjában álló féltékenység is éppen a főszereplő énekesnő, Molly Bloom tervezett koncertkörútja kapcsán a koncertszervezővel, Hugh Boylannal történő (Pénélopé kéreőire utaló) találkozás váltja ki.³ Az irodalmi művekben amúgy sem ritka zenei utalásoknál is komolyabb szerepet kap a zene Joyce nagy regényében, ahol egy idézett bal-

- 1 BARTÓK Béla, „A népzene szerepe korunk műzenéjének fejlődésében”, in BARTÓK Béla, *Írásai*, 1. köt., közread. TALLIÁN Tibor, 106–115 (Budapest: Zeneműkiadó, 1989), 110.
- 2 Ottocaro Weiss 1915-ből való fotója díszíti például a Joyce verseit és drámáját tartalmazó kötet címlapját, lásd: James JOYCE, *Poems and Exiles*, ed. J. C. C. MAYS (London: Penguin Books, 1992).
- 3 Az *Ulysses* főszereplőiről a mű valamennyi keletkezéstörténeti forrását figyelembe véve írt monográfiát Luca CRISPI, *Joyce's Creative Process and the Construction of Characters in Ulysses: Becoming the Blooms* (New York: Oxford University Press, 2015).

ladához még kottát is közöl. A *Szirének* fejezet szerkesztésmódját pedig – ismét más zenei régióra utalva zeneelméleti szakkifejezést idézve – „Fuga per canonemként” határozza meg.⁴ Amellett több utalás Mozart *Don Giovanni*jára, s különösen Zerlina és Don Giovanni Duetinjára (*La ci darem la mano*) a regényben szinthe – zenei, operai – „vezérmotívum” szerepet játszik.⁵ Joyce és a zene tehát egész külön, önmagában vizsgálható téma,⁶ sőt akár csak a zene az *Ulysses*ben is.⁷ Ám bármily kedves legyen is egy zenetörténettel foglalkozó szakember számára egy efféle vizsgálódás, zene és irodalom egészen más lehetséges összefüggésére és párhuzamára szeretnék a következőkben kitérni James Joyce-nak a filológiai kutatás által különös mélységben és részletességgel vizsgált alkotómódszere kapcsán.

Mielőtt e dolgozat tulajdonképpeni témájának vizsgálatába fognék, nem érdemtelen megállapítanunk, hogy az író és a zeneszerző életútjában különös párhuzamok figyelhetők meg. Időben Joyce éppen Bartók Béla és Kodály Zoltán között mintegy „félúton” született 1882. február 2-án. Mindhárman egyazon nemzedékhez tartoztak. A német hatás alatt álló sajátos magyar kulturális helyzetben és az angol nyelv és kultúra árnyékában kibontakozó ír kultúrában, az ezekkel összefonódó gazdasági-társadalmi önállósági törekvésekben számos hasonlóság figyelhető meg. De még a korszakra jellemző francia kulturális orientáció szerepében is rokonság érzékelhető a saját nemzet kifejezését magukra vállaló két művész között.⁸ Joyce Triesztben – vagyis évekig az Osztrák–Magyar Monarchiában –, valamint Rómában, Zürichben és Párizsban, hazájától távol írta kizárólag Írországgal és Dublinnal foglalkozó műveit. Bartók, bár 1940 októberéig Magyarországon élt, 1905–1906-ban javarészt Bécsben tartózkodott, majd, mint annyian, az első világháború és a forradalmak bukása után kivándorlásokon gondolkodott. Noha akkor Budapesten maradt, művei kiadása a modern zenét hathatósan támogató Universal Edition révén ismét Bécshez kötötte. S bár ott hon élt és dolgozott, kétszer is demonstratív módon évekre (az 1910-es években

4 Vö. az író által adott magyarázatokon alapuló ún. „Gilbert” és „Linati Schemá-t”, James JOYCE, *Ulysses*, ed. Jerri JOHNSON (Oxford: Oxford University Press, 1993), 735, 738.

5 Lásd például: Roy D. CARLSON, „Don Giovanni on Eccles Street”, *Texas Studies in Literature and Language* 51, no. 4 (2009): 383–399.

6 Joyce zenei érdeklődését és a művek sokféle zenei vonatkozását (kezdve a *Chamber Music* [*Kamarazene*] című első verseskötetétől) átfogóan tárgyalja Arthur NESTROVSKY, „Joyce’s Critique of Music”, *Perspectives of New Music* 29, no. 1 (1991): 6–47. Lásd ehhez újabban NAGY Dániel disszertációját: *Richard Wagner hatása a 20. századi irodalomra: Esztétikai és poétikai dimenziók*, PhD disszertáció (Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Irodalomtudományi Doktori Iskola, 2018), 112. Vö. NAGY Dániel, *Az irodalmi vezérmotívum és a wagneriánus regény* (Budapest: Magyar Napló, 2022), 147–148.

7 Kappanyos András volt szíves az *Ulysses* új magyar fordításának megjelenésekor egy ilyen témájú előadást tartani Kim Katalin meghívására a Zenetudományi Intézet Tudományos Fórumán.

8 Az ír származású David Cooper nagyszabású angol nyelvű Bartók-életrajza is tanúsítja ezt a párhuzamot, s a párhuzamnak köszönhető beleérző képességet. Lásd: David COOPER, *Béla Bartók* (New Haven–London: Yale University Press, 2015).

majd az 1930-as évek első felében) visszavonult a budapesti koncertélettől. Végül a náciizmus térnyerése és a második világháború kitörése miatt Amerikába utazott, ahonnan visszatérni már nem volt módja. Bartók élete végén így osztozott (annyi mindenkivel együtt) Joyce önkéntes száműzetésében, végleg távol került szellemi környezetétől, ami az ő esetében a budapesti, európai zenei élet és a kelet-európai folklór világa volt. A két világháború között botrányt kiváltott korszakos mesterművek közé sorolható mind az *Ulysses* (1922), mind a vele közel egy időben készült *A csodálatos mandarin* (1918–1919, hangszerelés 1924, zongorakivonat megjelenése 1925, bemutató 1926). E dolgozat azonban nem efféle lehetséges párhuzamokat kíván mérlegre tenni. Inkább az irodalmi és zenei alkotás egy közös módszertani lehetőségét veti fel.

Bár tévedés lenne népi dallamok és általában a népzene kizárólagos jelentőségét túlértékelni Bartók komponálásmódjában, kétségtelen, hogy közel tízezer dallamra (szöveges népdalokra és hangszeres darabokra) rúgó magyar, szlovák, román, szerb, arab és török gyűjtése páratlan és nélkülözhetetlen háttérrel ad zeneszerzői munkájának megértéséhez. Bartók ugyan népzenekutatóként arra törekedett, hogy minden egyes gyűjtött népdalt és hangszeres darabot a maga legeredetibb formájában rendszerezve adjon közre, e zenei világ, s az abból merített zenei sajtóságok sora kifogyhatatlan forrása volt zeneszerzői munkájának is. Hogy Bartók gyűjtő volt, méghozzá a nagy és szenvedélyes gyűjtők egyike, kétségtelen.⁹ A népdalokban „természeti produktumot” látott, s ennek megfelelően is elemezte, értékelte és kezelte gyűjteménye darabjait, írta le jellemzőiket tudományos tanulmányaiban.¹⁰ A népzene eredeti környezetében való létezőmódját ugyanakkor az élet megnyilvánulásának tekintette, s így gyűjtése révén az élet elemeit igyekezett átmenteni műveibe is. A személyes, individuális mondanivaló valahogy mindig ezek összefüggésében válik értelmezhetővé.

De, ha nem tévedek, nagy gyűjtő volt Joyce is. Műveit, regényeit jelentős mértékben élete során vezetett jegyzetfüzeteinek feljegyzéseire alapozva írta, dolgozta ki, alakította – sokszor még a korrektúralevonatokon is. E feljegyzések legalább egy esetben meglehetősen szisztematikus gyűjteményt alkotnak, s e módszeresség összevethetőnek látszik egy folklórkutató gyűjtéseinek rendszerességével. Csak éppen Joyce jegyzetfüzetei saját társadalmi környezetének *szavakban és gesztusokban* lecsapódó életmegnyilvánulásait őrzik. Följegyzéseinek felhasználása ugyanakkor mégis éppúgy, mint a zeneszerző számára a népi dallamanyag és az abból egyéni módon leszűrt zenei sajtóságok felhasználása, fontos eleme volt az alkotásnak.

9 Kodály Bartók gyermekkorától megnyilvánuló „gyűjtőszenvédélyről” beszél, lásd: KODÁLY Zoltán, „A folklorista Bartók”, in KODÁLY Zoltán, *Visszatekintés*, közread. BÓNIS Ferenc, Magyar Zenetudomány, 2 köt., 2:450–455 (Budapest: Zeneműkiadó, 1982), 453.

10 Bartók saját kifejezése, lásd: BARTÓK Béla, „Cigányzene? Magyar zene? (Magyar népdalok a német zeneműpiacon)”, in BARTÓK Béla, *Írásai*, 3. köt., közread. LAMPERT Vera, szerk. RÉVÉSZ Dorrit, 345–364 (Budapest: Editio Musica Budapest, 1999), 354.

A probléma bizonyára általánosabb alkotáselméleti kérdés. A művészi alkotás a felületi különbségek, az anyag, az eszközök eltérő jellege ellenére sok hasonlóságot mutat. Egy ilyen vizsgálódási pont lehet a végleges „mű” („produktum”) és az ahhoz vezető lépések összevetése. Mindegyik művészeti ágban fontos szerepet kapnak a műbe beépülő és a műtől elkülönülő előzetes formák, vázlatok. Konkrét művektől és azok keletkezéstörténetétől külön vizsgálható az alkotónak az alkotómunkára történő általánosabb fölkészülése. Ide tartozhatnak a legkülönfélébb tanulmányok és gyakorlatok. A szakmára készülő általános tanulmányoktól is elválasztható az, amit az alkotó későbbi, tudatos – érett kori – *anyaggyűjtésének* nevezhetünk, s ami elemeknek a *stílus*, gyakran kifejezetten a „saját hang” kialakítását, esetleg átformálását célzó – s elsődlegesen nem egyes műre irányuló – gyűjtése. Ide tartozik természetesen – túl tudományos, néprajzi jelentőségén – a Bartók által gyűjtött népzene mint potenciális zeneszerzési alapanyag.¹¹ S az alkalmi népzene-feldolgozásokon túl nem egyes művekhez, hanem stílusának, zenei nyelvezetének ki- és többszöri újjáalakításához használta föl a népzenei anyag elemzése nyomán leszűrt tanulságokat. Fölvehető, hogy ilyesféle szerepet játszottak James Joyce számára jegyzetfüzetei, különösen pedig az, amelyet *Alfabetikus jegyzetfüzet* (*Alphabetical Notebook*) néven tartanak számon, s mely több műve, a *Stephen Hero*, az *Ifjúkori önarckép* (*A Portrait of the Artist as a Young Man*) és az *Ulysses* írásakor is alapanyagot biztosított a számára.¹²

Joyce *Alfabetikus jegyzetfüzetében* összesen harmincegy „címszó” szerepel, s ezekhez rendelt összesen százhatvankilenc följegyzés. A címszók többsége személynév, köztük találjuk Joyce családtagjait, élettársát (Nora Barnacle), fiukat (Giorgio Joyce). De sokan kerülnek ki Joyce baráti, ismeretségi köréből, akiknek legtöbbje fiktív néven fel is bukkan műveiben. S közöttük van – méghozzá a legtöbb bejegyzéssel – Joyce saját megszemélyesítője, Stephen Dedalus is. Jé-

- 11 Mint nagyon jellegzetes és a tárgyalt korszakra jellemző példát említem a képzőművészet területéről a Gödöllői Művésztelep több alkotójának népi motívumgyűjtését. Ezekből válogathattunk a Zenetudományi Intézet Zenetörténeti Múzeumában 2010-ben megrendezett Bartók és Kodály kiállításához. Ezúton is köszönöm a Gödöllői Művésztelepnek és különösen Óriné Nagy Cecíliának a segítségét. Lásd: *Bartók és Kodály / Bartók and Kodály – anno 1910*, kiállítási katalógus, szerk. VIKÁRIUS LÁSZLÓ és BARANYI ANNA (Budapest: Timp Kiadó, 2010), 49–54. (Juhász Árpád és Nagy Sándor vázlatai népi ornamentika, viselet, munkafolyamatok mozdulatsorai, gyermekjátékok ábrázolásával).
- 12 Ehhez a Cornell Egyetem könyvtárában őrzött jegyzetkönyvhöz lásd: Luca CRISPI, „The Afterlives of Joyce’s »Alphabetical Notebook« from *A Portrait to Ulysses* (1910–20)”, *Genetic Joyce Studies* 20 (2020): 1–78, www.geneticjoycestudies.org. A jegyzetkönyv bejegyzéseit *Trieste Notebook* címmel a *The Workshop of Daedalus: James Joyce and the Raw Materials for A Portrait of the Artist as a Young Man*, ed. Robert SCHOLÉS and Richard M. KAIN (Evanston: Northwestern University Press, 1965), 92–105. kötetben közölték magyarázatokkal és a megfelelő regényhelyekre vonatkozó jegyzetekkel. A kötet megtalálható az interneten is: <https://search.library.wisc.edu/digital/AUZQHZR3UF5SXX9B>. A regiszteres jegyzetkönyv jelzete: Kroch Library Rare & Manuscripts (Non-Circulating) Archives 4609 Bd. Ms. 1. Rövid leírása itt található: <https://newcatalog.library.cornell.edu/catalog/6277361>.

zus egyszerre jelenik meg személyként és a vallásosság tárgyaként. De Shelley és Ibsen is feltűnik. Ezek mellett fogalmak (Esztétika, Bujaság), egy intézmény (Jezsuiták, kiknek iskolájába járt Joyce), valamint a két ország, Anglia és – ismét különösen sok bejegyzéssel – Joyce saját hazája, Írország található meg a jegyzetfűzetben. Érdeemes végignézni, milyen jellegű „jelenségeket” gyűjtött Joyce.

Az egyes címszavakon belül a följegyzések többnyire jellegzetes, jól jellemezhető típusokba sorolhatók. Személyekkel kapcsolatban a viselkedés és a beszédmód jellemzése, illetve nyilván az illetőtől valóban hallott szavak rögzítése olvasható. Ha a följegyzéseket felhasználásuk szerint nézzük, különösen érdekes az, amikor Joyce különböző témákhoz besorolt följegyzéseket kombinál egyetlen közös gondolatmeneten belül. Jó példa erre a Luca Crispi által vizsgált hely, a latin tanulmányok emléke az *Ifjúkori önarcképből*, ahol a „Henry (Father William)” címszó és a „Jesuits” címszó alatt található följegyzéseket építi be regénye szövegébe.¹³

A nyelvtanításnál használt latin vers és szövegrészletek, egyáltalán az iskolai tanulás és a műveltség elsajátításához kapcsolódó élmények jelennek meg s fonódnak össze a személyekkel (egyik jezsuita tanárával), a tárgyakkal (a latin nyelvkönyvvel), s mindezek fizikai jellegével (a rektor *zengzetes* hangon elmondott fordítása, az *elnyűtt* könyv) kapcsolatos benyomásokkal. Mint annyszor Joyce-nál, itt is egyszerre van jelen az élet valamiféle teljessége azáltal, hogy a nyelvi példamondatként használt klasszikus szövegrészletek azonnal egymás mellé kerülnek a tanár magyarázataiban megjelenő nyers, közönséges valóság-lemekkel, valamint a gyermeket körülvevő egyházi iskola légkörével.

A vaskos regiszteres füzet kivételes Joyce jegyzetfűzetei közt. Ebben korábbi följegyzések ábécérendben közölt címszavak alá besorolt *másolatait* (tisztázatait) találjuk. Az elszórt följegyzések rendezésének módszere is „tudományos” jelleget ad a jegyzetek összeállításának. Crispi a kétféle jegyzettípus – eredeti följegyzés és másolat – megkülönböztetésére a „first-order” és a „second-order” jelzőt használja.¹⁴ A népzenei gyűjtésben ennek pontos párhuzamát találjuk a helyszíni gyűjtőfüzetek („first-order”) lejegyzéseiben és a dallamadatokat rendszerezésére szolgáló úgynevezett „támlapokon” szereplő tisztázati („second-order”) másolatokban.¹⁵

13 Vö. CRISPI, „The Afterlives of Joyce’s »Alphabetical Notebook«...”, 20. Lásd: James JOYCE, *A Portrait of the Artist as a Young Man: Authoritative Text, Backgrounds and Contexts, Criticism*, ed. John Paul RIQUELME, Text ed. Hans Walter GABLER with Walter HETTICHE (New York: W. W. Norton & Company, 2007), 156. V. rész, 184–198. sor, magyarul: James JOYCE, *Ifjúkori önarckép*, ford. SZOBOTKA Tibor (Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1977), 188–189.

14 CRISPI, „The Afterlives of Joyce’s »Alphabetical Notebook«...”, 5.

15 Bartók népzenei lejegyzéseinek módszertanához és forrásaihoz a legjobb bevezetés LAMPERT Vera katalógusában található: *Népzene Bartók műveiben: A feldolgozott dallamok forrásjegyzéke* (Budapest: Helikon Kiadó, 2005), különösen 16–33. E katalógus bevezetése az interneten is hozzáférhető. Lásd a Zenetudományi Intézet honlapján található *Népzene Bartók műveiben* adatbázist,

Mintha – a technikai kérdésen túlmutatva – mindkét alkotó számára különösen fontosak lettek volna a *valóság tényei*. Bartókról általában is elmondják, s Joyce-szal kapcsolatban – elsősorban az *Ulysses* írása összefüggésében – hangsúlyozzák a legnagyobb valóságűségekre való törekvést minden egyes apró topográfiai, történelmi, társadalmi részlet vonatkozásában.¹⁶

A képzőművészeti alkotás kapcsolata a látható világhoz lehet összetett, lehet nem egyértelmű, de mégis nyilvánvaló, legföljebb részleteiben megfejtendő. Míg ugyanez általánosságban érvényes az irodalomra, még a lírai versre is, magyarázatra szorul a zene esetében. A zene valósághoz való kapcsolódása kivételesen jól megragadható a természeti hangok utánzásában. Hogy Bartók mindenféle „hangutánzást” is a komponálás lehetséges elemének tartott, nyilvánvalóvá teszi számos „programmatikus” darabja, különösen a már címében is a „plein air”-re utaló *Szabadban* sorozat „Éjszaka zenéje” tétel a békahangokkal vagy a *Mikrokosmos* „Csónakázás” című darabjának vízcsobbanásai. A víz zenei ábrázolása gyermekkori darabjában *A Duna folyásában* éppúgy vizsgálható, mint *A fából faragott királyfi* „pataktáncá”-ban. A 3. zongoraverseny II. tételének közép-résében hallható madárhang-idézetek is kellően bizonyítják a valóság közvetlen utánzásának, s az így nyert zenei alapanyag felhasználásának jelentőségét.¹⁷

Az „élet jelenségeinek megfigyelése” elfogulatlanságot sugall, mely egyúttal az élet addig nem ábrázolt „jelenségeire” is ki kíván terjedni. Ez pedig közvetlenül kapcsolatba hozható Bartók 1909. februári (éppen zobordarázsi szlovák népzenei gyűjtés közben írott) levelében megfogalmazott realizmuseszmenyével: „a mai zeneművészetet reálisnak lehetne nevezni, mint amely válogatás nélkül őszintén, igazán minden emberi érzelmet bevesz a kifejezhető sorába.”¹⁸ Akkor ugyan elsősorban „érzelmekről” volt szó, de valamiféle teljes valóság kifejezhetősége volt a megfogalmazott cél. Ezért is beszél a „nagy valóságról”, „a mindent körülvevő népművészetről”, melyből „impressziókat” keres a „mai zene”.¹⁹

A népzene megjelenése a műzenében a *valóság* jelenlétének tekinthető, s valóban hasonlítható a tájnak a képzőművészeti alkotásban való felhasználásához. Vagyis amikor egy műzenei alkotásban egy népi dallam vagy annak akár egy *eleme* mint lényegi összetevő jelenik meg, a *közvetlen valóság* jelenlétéről beszél-

szerk. KERÉKFI Márton és BIRÓ Viola, hozzáférés: 2022.04.27, <http://bartok-nepzene.zti.hu/hu/introduction/>.

16 Ahogy Jeri Johnson fogalmaz *Ulysses*-kiadásának monográfiányi bevezető tanulmányában: „Joyce is committed not only to getting it right but to getting it *exactly* right” (kiemelés az eredetiben). Lásd: JOYCE, *Ulysses*, xxvi.

17 Lásd a madárhangok konkrét beazonosításához Bartók madárhangföljegyzéseit: SOMFAI László, *Bartók kompozíciós módszere* (Budapest: Akkord Kiadó, 2000), 55–56; BARTÓK Péter, *Apám*, ford. PÉTERI Judit (Budapest: Editio Musica Budapest, 2004), 178–179.

18 Vö. BARTÓK levele ZIEGLER Mártának, 1909. február 4., in BARTÓK Béla, *Családi levelei*, szerk. ifj. BARTÓK Béla, 187–188 (Budapest: Zeneműkiadó, 1981).

19 Uo., 188.

hetünk. E valóság pedig az elvontnak tekintett műzenei alkotások zárt világán kívüli valóság közvetlen zenei jelenléte.

Amikor a festő „a természet tárgyait”, „a tárgyak látható tulajdonságait” figyeli meg, akkor döntő a közvetlen természethez fordulás a művekben ábrázolt természet utánzása helyett. A költő esetében „az élet jelenségeinek” megfigyelése a költészeti, irodalmi mintákon átszűrt világtól való elfordulást jelenti. Bartók ezért láthatta a műzenei mintáktól való elfordulást, s a természet közvetlen megfigyelésének lehetőségét a népzene tanulmányozásában. S valóban rendkívül sokoldalúan tette nemcsak tudományos munkájában, hanem saját műveiben is „tárggyá” a népzeneét. Fölhasználta, illetve „ábrázolta” zenéjében a sokféle gyűjtött és elemzett, csoportosított és osztályozott népzene hangsorait, dallamfordulatait, ritmustípusait, sőt formáit, különösen a népzenei sorokat és strófákat. Azáltal, hogy mindezekből mégis műzenei műfajokba illeszkedő individuális alkotásokat hozott létre, elvonatkoztatva, értelmezve mutatott rá e jelenségekre, melyeket az „életben”, a természetben „figyelt meg”. Joyce gondosan rendezett *Alfabetikus jegyzetfüzete* pedig arra mutat példát, hogyan tehetett valami hasonlót egy író az őt körülvevő „élet jelenségeivel”.